

Spinoza: Een reis langs zijn Voorlopers en Tijdgenoten

Een cyclus van vijf cursusmiddagen over filosofen van ver voor Spinoza tot en met zijn tijdgenoten, georganiseerd door Spinozakring Soest

Cultureel en Congres Centrum De Rank, Soest, oktober 2025 – april 2026

Dag III:

John Locke - Paul Juffermans

Machiavelli en Spinoza – Maarten van Buuren

6^e en 7^e lezing van deze cyclus

28 februari 2026

Inleiding

Vanwege afwezigheid van Gonny Pasman als gevolg van ziekte van haar man, heet Jan Mendrik alle aanwezigen van harte welkom, met name de sprekers van vandaag: Paul Juffermans en Maarten van Buuren. Beiden zijn geen onbekende bij de Spinozakring Soest.

Paul Juffermans is tweemaal gepromoveerd: als medicus in 1982, op het proefschrift *De staat en de gezondheidszorg in Nederland*; daarna in 2003 in de filosofie op het proefschrift *Drie perspectieven op religie in het denken van Spinoza*.

Hij zal spreken over John Locke, een tijdgenoot van Spinoza.

Fig. 2 Boek Maarten van Buuren

Na de pauze zal Maarten van Buuren een lezing geven over Machiavelli en Spinoza.

Maarten is in 1986 gepromoveerd op een proefschrift over de metaforentheorie van Paul Ricoeur.

Van 1988 tot 2013 was hij hoogleraar Moderne Letterkunde aan de Universiteit Utrecht en vanaf 2013 is hij actief als schrijver, essayist, vertaler en spreker over literatuur en filosofie. Veel meer informatie over Maarten van Buuren, ook over zijn boeken, is te vinden op zijn website (<https://www.maartenvanbuuren.nl/>).

Op de website van de Spinozakring Soest zijn interviews te vinden met Paul Juffermans

(<https://www.spinozakringsoest.nl/blog/index.php?interview-met-paul-juffermans>) en Maarten van Buuren

(<https://www.spinozakringsoest.nl/blog/?interview-met-maarten-van-buuren>).

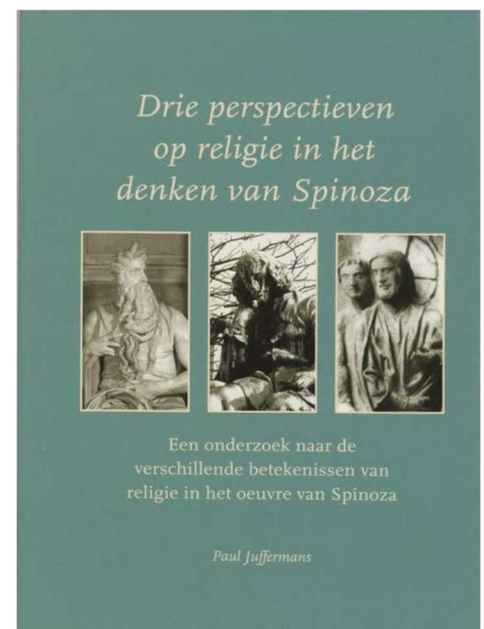

Fig. 1 Proefschrift Paul Juffermans

John Locke - Paul Juffermans

Paul Juffermans geeft in zijn lezing een overzicht van de politieke filosofie van John Locke. In de lezing staat de vergelijking tussen Locke en Spinoza centraal, met specifieke aandacht voor begrippen als de natuurtoestand, het sociaal contract en tolerantie.

Het Begrip 'Natuurtoestand'

Juffermans begint met het analyseren van de natuurtoestand, een concept dat zowel bij Locke als bij Spinoza, Hobbes en Rousseau voorkomt.

Definitie: De **natuurtoestand** is een toestand waarin er **geen staat en geen wet** voorhanden is, maar **wel een gemeenschap**.

Soms lijkt het erop dat die **natuurtoestand iets historisch** is. In de natuur heb je lang geleden een toestand gehad waarin er geen staat was en geen wet. Het is interessant om dit met Aristoteles te vergelijken, want Aristoteles heeft de mens getypeerd als een *zoön politicon*, een politiek dier, een politiek levend wezen. En dat is in de scholastiek vaak vertaald met sociaal dier.

De natuurtoestand kan dus worden gezien als een historisch begrip (zoals Spinoza's voorbeeld van de Joden na de vlucht uit Egypte) of als een analytisch gedachte-experiment om het ontstaan van de staat te verklaren.

In deze toestand zijn **alle mensen fundamenteel gelijk**, niet in fysieke zin, maar in morele zin en wat betreft hun menselijke natuur. Hierover zijn Hobbes, Locke, Spinoza en Rousseau het allemaal eens. Deze denkers worden vaak gecategoriseerd als sociaal contractdenkers. Ze denken in termen van een sociaal contract tussen het volk of de burgers aan de ene kant en de overheid aan de andere kant.

Fig. 4 John Locke

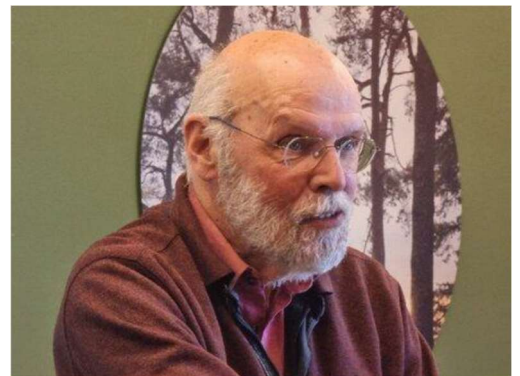

Fig. 3 Paul Juffermans

De Politieke Filosofie van John Locke

Locke's belangrijkste politieke werk is de *Two Treatises of Government* (1689). Juffermans focust op de tweede verhandeling.

Mensen hebben fundamentele rechten: mensen hebben in de natuurtoestand onvervreembare rechten op **life, liberty and property** (leven, vrijheid en eigendom). En die rechten proberen zij zo goed mogelijk te beschermen. In tegenstelling tot Hobbes, die de natuurtoestand als een oorlog van allen tegen allen ziet, stelt Locke dat er een natuurwet van de rede geldt (de **Gulden Regel**).

Locke heeft een optimistischer mensbeeld dan Hobbes. Met name de vrees, de angst staan heel erg op de voorgrond bij Hobbes. Maar bij Locke is dat minder het geval. En Locke zegt eigenlijk dat de natuurstand geen oorlog is, zoals bij Hobbes. Spinoza zegt in zijn *Politiek Traktaat* dat, in de natuurtoestand de mensen elkaars vijanden zijn. **Ook het mensbeeld van Spinoza is niet zo optimistisch.** De mens wordt namelijk meer door zijn passies geleid dan door de rede. **Spinoza** heeft ook wel iets dat lijkt op de **redelijke natuurwet van Locke.**

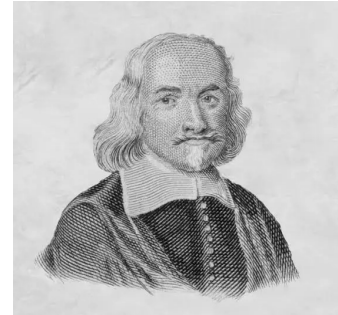

Fig. 5 Thomas Hobbes

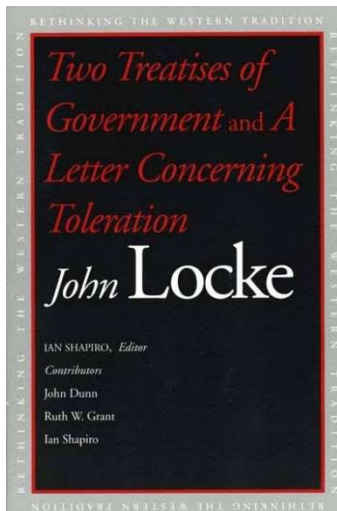

Fig. 6 *Two Treatises of Government*

Locke baseert de **Legitimiteit van politieke macht** en de staat fundamenteel op de **Consensus van de burgers**: een regering is alleen legitiem als deze berust op de consensus (instemming) van de burgers. Als deze consensus ontbreekt of de overheid handelt tegen de natuurwet, heeft het volk het recht op opstand.

Er is een onderscheid tussen wetten: Locke maakt een scherp **onderscheid tussen de morele natuurwet** (altijd geldig, gebaseerd op de rede) en de **burgerlijke wet** (conventies en afspraken). Dit onderscheid geeft burgers de ruimte om een moreel oordeel te vellen over het handelen van de staat.

De Brief over de Tolerantie

In Locke's **pleidooi voor tolerantie** (ook uit 1689) bepleit hij vrijheid voor religieuze groeperingen (discenters) buiten de staatskerk.

Gewetensvrijheid: Locke stelt dat dwang op het individuele geweten niet gerechtvaardigd en onmogelijk is.

De relatie tussen God en het geweten is een innerlijke zaak waar geen staats- of kerkelijk gezag tussen mag komen.

De Kerk als Vrije Vereniging: hij definieert een kerk als een vrije vereniging van mensen die vrijwillig samenkomen voor hun zielenheil.

Grenzen aan Tolerantie: Godsdienstvrijheid geldt alleen binnen de grenzen van de burgerlijke wet.

Als een religie de wet overtreedt (bijv. door geweld), moet de overheid ingrijpen.

Vergelijking met Spinoza

Hoewel beide denkers **overeenkomsten** vertonen, wijst Juffermans op **cruciale verschillen**:

Mensbeeld: **Spinoza is pessimistischer**; hij stelt dat mensen vaker door passies dan door de rede worden geleid, waardoor ze in de natuurtoestand elkaars vijanden zijn.

Natuurrecht en Macht: Bij Spinoza blijft het natuurrecht (macht = recht) ook in de burgerlijke staat als "substraat" aanwezig.

De verhouding tussen overheid en volk is een **dynamische machtsverhouding**.

Vrijheid: **Locke** garandeert vooral **de godsdienstvrijheid op basis van het geweten**.

Spinoza legt de nadruk op de *Libertas philosophandi*: de **vrijheid om te filosoferen** en te denken wat men wil, terwijl de uiterlijke godsdienst (erediensten) meer onder controle van de staat staat om de vrede te bewaren.

Q&A en Actualiteit

Tijdens de vragenronde wordt benadrukt dat **Locke's ideeën een voorloper zijn van de moderne liberale rechtsstaat**, zoals ook terug te zien in de Amerikaanse *Declaration of Independence*.

Juffermans concludeert dat **filosofie zowel historisch bepaald is als boventijdelijk** (perenniaal), omdat de thema's die Locke en Spinoza aansneden—zoals de grenzen van staatsmacht en de vrijheid van het individu—nog steeds actueel zijn.

Maarten Van Buuren

Centraal in de lezing van **Maarten Van Buuren** staat de revolutionaire invloed van **Niccolò Machiavelli** op het denken van **Benedictus de Spinoza**, met een specifieke focus op de herdefiniëring van het begrip 'deugd' als 'macht'.

Historische Context van Machiavelli

MACHIAVELLI (1469-1527)
1494 Florence Republiek. Medicis verjaagd
1498 Machiavelli kanselier van Republiek
1512 Republiek valt, Medicis keren terug (Giuliano), Machiavelli gevangen en gemarteld; De Vorst als sollicitatiebrief (1513-15); is deel van Discorsi(1513-1517)

Machiavelli leefde ruim anderhalve eeuw vóór Spinoza (1469-1527) in een uiterst gewelddadig en instabiel Italië. Na de val van het regime van de Medici in 1494 en de korte theocratie onder Savonarola, diende Machiavelli van 1498 tot 1512 als kanselier en ambassadeur van de **Florentijnse Republiek**.

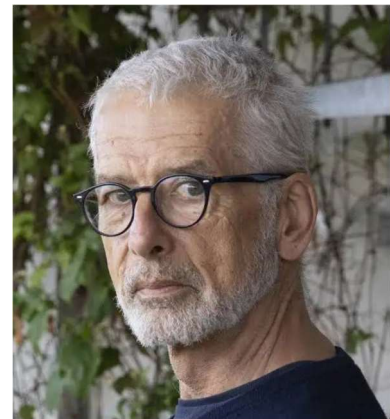

Fig. 7 Maarten van Buuren

Toen de Medici in 1512 terugkeerden aan de macht, werd hij gevangengezet, gemarteld en verbannen naar zijn landgoed. Tijdens deze ballingschap schreef hij zijn beroemdste werken: *Il Principe* (De Vorst) en de *Discorsi* (commentaren op Titus Livius - Romeinse Republiek, 509 -50 v.C.). *Il principe* is onderdeel van de *Discorsi*.

De Revolutie van de Virtù

Van Buuren benadrukt dat Machiavelli het deugdbegrip op zijn kop zet. In plaats van de christelijke, normatieve ethiek (wat mensen *zouden moeten* doen), introduceert hij een **empirische ethiek**: hij kijkt naar wat mensen daadwerkelijk *doen* om macht te verkrijgen en te behouden.

- **Oorspronkelijke betekenis:** Het woord *virtù* (deugd) voert hij terug naar het Latijnse *virtus*, wat **kracht of macht** betekent (afgeleid van *vir* voor man of *vis* voor kracht).
- **De Condottiere vs. de Republiek:** In *De Vorst* is deugd de set kwaliteiten van een legerleider (zoals Cesare Borgia) om macht te grijpen, inclusief geweld en bedrog. In de *Discorsi* verschuift dit perspectief naar het volk: deugd is daar datgene wat de **republiek en het algemeen belang** in stand houdt, gesymboliseerd door figuren als Cincinnatus. Vergelijk Hegel en Marx: klassenstrijd is de motor van de geschiedenis.

Fig. 8 Niccolò Machiavelli

De Link met Spinoza

Volgens Van Buuren is **Machiavelli de enige filosoof die door Spinoza expliciet lovend wordt aangehaald**, met name in het *Politiek Traktaat* (Spinoza geeft hetzelfde voorbeeld: Hannibals kadaverdiscipline als 'deugd' (TP 5/3) en hij verwijst naar *Discorsi*(TP 10/1)). Spinoza volgt Machiavelli in een veel verdergaande mate dan vaak wordt aangenomen.

1. **Deugd is Macht:** Net als Machiavelli verstaat Spinoza onder deugd (*virtus*) geen christelijke kuisheid, maar **macht**.

2. **Affectenleer:** In deel 3 van de *Ethica* deelt Spinoza de 48 affecten in op basis van **blijdschap en droefheid**. Van Buuren legt uit dat blijdschap bij Spinoza staat voor een **vermeerdering van macht** (actieradius vergroten), terwijl droefheid een vermindering van macht betekent.
3. **Ethiek als Machtsbegrip:** Goed en kwaad verhouden zich bij Spinoza als macht tegenover onmacht. Dit is een radicale *Umwertung aller Werte*, een concept dat later ook door Nietzsche werd opgepakt.

Structuur van de Ethica en de Vrijheid

Van Buuren biedt een nieuw perspectief op de opbouw van de *Ethica*. Hij stelt dat Spinoza een klassieke drieslag volgt:

- **Zijnsleer (Ontologie):** Deel 1 over de substantie (het zijn).
- **Kenleer:** Deel 2, dat volgens Van Buuren vertaald moet worden als "Over het denken" (mentality) in plaats van "Over de geest".
- **Ethiek:** De richtlijnen voor het handelen (deel 3, 4 en 5).

Fig. 9 Benedictus de Spinoza

Het doel van de ethiek is de **vrijheid**. De mens is in eerste instantie een slaaf van zijn passies (lijdelijke affecten). Vrijheid ontstaat wanneer we onze rede gebruiken om deze passies om te zetten in **acties**.

Kernbegrippen: Conatus en Natuur

In de discussie aan het einde van de lezing worden twee fundamentele begrippen verder uitgediept:

- **God is Natuur:** Wanneer Spinoza 'God' zegt, bedoelt hij de 'Natuur'. Het werk kan gelezen worden als een cryptogram waarin deze termen uitwisselbaar zijn.
- **Conatus:** Dit is de **zijnsdrift** of oerdrift in elk organisme om in het bestaan te blijven. Het is een werkoorzaak, geen doelloorzaak, en vormt de ontologische basis voor het streven naar macht.

Conclusie: De lezing positioneert Spinoza niet als een traditionele moraalfilosoof, maar als een denker die, in de voetsporen van Machiavelli, een ethiek bouwt op de realiteit van **macht, natuurkracht en actieve werkzaamheid**.